

Ivan Bogavčić

samostalni istraživač
independent researcher

Kuzminečka 55
Zagreb, Hrvatska

ivan.bogavcic@gmail.com
orcid.org/0000-0002-9622-1996

Iva Salopek Bogavčić

samostalna istraživačica
independent researcher

Kuzminečka 55
Zagreb, Hrvatska

iva.salopek.bogavcic@gmail.com
orcid.org/0000-0002-3720-3472

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

UDK / UDC:
676.813(497.5)
656.881.1(497.5)

DOI:
10.17685/Peristil.63.8

Primljeno / Received:
1. 10. 2020.

Prihvaćeno / Accepted:
22. 12. 2020.

Prve razglednice na prostoru Hrvatske

First Postcards in Croatia

APSTRAKT

U prilogu se obrađuju pojava i razvoj prvih ručno ilustriranih i tiskanih razglednica na prostoru Hrvatske, od forme ilustrirane dopisnice do razglednice. Razvoj razglednice indirektno je definiran legislativom Austro-Ugarske te je od ekonomsko-političkog oblika poštanske komunikacije kraja 19. stoljeća prerasla u vizualno-turistički simbol cijelog 20. stoljeća. Polazište za istraživanje bilo je u privatnim i javnim zbirkama razglednica. Najstarije hrvatske razglednice koje prikazuju Samobor (1871.), Split (1880.) i Opatiju (1888.) prethodile su seriji razglednica Rijeke i okolice, kao i litografskim razglednicama. Novi vizualni medij u hrvatskom kontekstu svojom tehnikom, stilom i formom staje uz bok tadašnjih europskih trendova.

KLJUČNE RIJEČI

najstarija razglednica, karta dopisnica, Split, Opatija, Hrvatska, poštanska povijest

ABSTRACT

The paper deals with the appearance and development of the first hand-illustrated and printed postcards in Croatia, from an illustrated postal card to a postcard. The development of the postcard was indirectly defined by the legislation of Austria-Hungary, and went from the economic and political form of postal communication of the end of the 19th century into a visual and tourist symbol of the entire 20th century. The starting point for the research was in private and public postcard collections. The oldest Croatian postcards depicting Samobor (1871), Split (1880) and Opatija (1888) preceded the series of postcards of Rijeka and its surroundings, as well as lithographic postcards. The new visual medium in the Croatian context, with its technique, style and form, stands alongside the European trends of the time.

KEYWORDS

earliest postcards, *Correspondenz-Karte* (postal card), Spalato, Abbazia, Croatia, postal history

Uvod

Uvidom u velik broj privatnih i javnih zbirki razglednica¹ u Hrvatskoj i pojedinih privatnih zbirki razglednica u inozemstvu², uočeno je kako su najstarije razglednice na području Hrvatske³ nastale mnogo prije no što se do sada smatralo⁴, točnije, da su nastale tijekom razdoblja od 1871. do 1888. godine. Razglednice su nastale iz dopisnica spojivši pisanu komunikaciju s vizualnim elementom te na taj način dopisnica više nije bila samo sredstvo pisane komunikacije nego postaje i nositelj vizualne poruke. Cilj je ovog rada razumjeti pojavu i kontekst pojave razglednica na prostoru Hrvatske te pokušati identificirati najstarije razglednice. U hrvatskom, ali i u svjetskom kontekstu navedena je tema malokad problematizirana, i to zbog više razloga. Prvi uzrok moguće je pronaći u samim počecima sakupljanja razglednica jer ta „moda” masovnog sakupljanja započinje tek potkraj 19. stoljeća, a prve razglednice koje se ovdje problematiziraju nastale su u ranijem razdoblju pa nisu bile predmet sakupljanja i zato su sačuvane u mnogo manjoj mjeri. Navedeno nas vodi do drugog uzroka, a to je nedostatak materijalne vrijednosti prvih razglednica, koje, za razliku npr. od predmeta filatelije i numizmatike, nisu imale neku evidentnu materijalnu vrijednost pa nisu bile predmet sakupljanja nego su smatrane običnim, potrošnim predmetom. Taj segment nedostatka materijalne atraktivnosti učinio ih je danas rijetkima, a time i teškima za istraživanje. Literatura o razglednicama u hrvatskom kontekstu dijeli se na nekoliko stručnih knjiga i članaka te mnoštvo znanstveno-popularnih radova. U mnoštvu popularnih radova deltiologa ili kartofila često se navode neprovjereni podaci bez navođenja izvora, što dodatno otežava sustavno istraživanje ove teme. Većina stručnih knjiga, članaka i publikacija donosi izbor razglednica iz pojedinih naselja ili regija, navodeći pokatkad najranije razglednice unutar vlastitih zbirki; takve su publikacije uglavnom nastale stručnom obradom koju su obavili muzejski djelatnici. Izuzetak je rad Gordane Milaković⁵ koja na pregledan i informativan način obrađuje regionalne razglednice Istre iz muzejske zbirke te na temelju stručnog iskustva i literature pokušava definirati neke kartofilske pojmove. U stručnoj se literaturi ističe

rad Krunoslava Leke⁶ koji pokušava odgovoriti na pitanja o historijatu razglednica u Hrvatskoj dok se pri istraživanju prvih razglednica u svijetu oslanja na radove autora s njemačkoga govornog područja. Istraživanjem i klasifikacijom razglednica bavio se i Ivan Bogavčić, a ovaj se rad dijelom naslanja na neke njegove spoznaje dok druge propituje.⁷ Počecima razglednica na njemačkome govornom području bavio se Otto Wicki⁸, kronološki obrađujući razvojne procese razglednica, dok Horst Hille⁹ daje tematski pregled vrsta razglednica, a Wolfgang Till¹⁰ bavio se njihovom tipološkom i kronološkom podjelom. Kataloškom obradom poštanske povijesti na području Austro-Ugarske posebice se bavio Ulrich Ferchenbauer¹¹ koji obrađuje i povijest dopisnica. Na engleskom govornom području poviješću razglednica bavi se Jefferson R. Burdige¹² koji se fokusira na razglednice s američkog i kanadskog područja.

Modeliranju teme o identificiranju najstarijih razglednica prethodilo je dugogodišnje sabiranje, vrednovanje i analiza dopisnica i razglednica u javnim i privatnim kolekcijama u zemlji i inozemstvu, što je rezultiralo i postavljanjem nekolicine pitanja na temelju kojih se pokušao usmjeriti postupak razlikovanja dopisnica od razglednica, kao i sustavno istražiti pojavu najstarijih razglednica.

Ovaj rad pokušava odgovoriti na neka temeljna pitanja o odnosu ilustracije i razglednice, kao i na temeljna kartofilska, tj. deltiološka pitanja: što je to razglednica; što je to ilustrirana dopisnica; zašto postoji potreba da netko ručno ilustrira dopisnicu; odakle potreba da netko tiska ilustraciju na dopisnici; postaje li dopisnica ilustriranjem razglednica; koja je razlika između ilustrirane dopisnice i razglednice; je li poštanska cjelina (*Ganzsache*)¹³ sa slikom isto što i razglednica; je li „dopisnica sa slikom”¹⁴ isto što i razglednica? Osim razumijevanja poštanske povijesti, u ovom se radu težilo razumijevanju okvira i motiva nastanka najstarijih hrvatskih razglednica, isticanju važnosti vizualne poruke pošiljatelja u, do tada, samo isključivo pisanoj formi poruke, te pokušaju svrstavanja hrvatskih individualnih pothvata stvaranja novog medija u kontekst europskih tendencija.

Pojava dopisnica i razglednica u drugoj polovini 19. stoljeća

Ideju jeftinije i dostupnije komunikacije poštom predložio je Heinrich von Stephan 1865. u Karlsruheu na Svenjemačkom kongresu pošta, koja tada nije prihvaćena¹⁵. Sličan prijedlog¹⁶ Emma-nuela Herrmana prihvatila je Austrougarska pošta¹⁷ uvođenjem dopisnica 1. listopada 1869. Zanimljivo je istaknuti postojanje dopisnice koja je upotrijebljena 30. rujna 1869. odnosno dan prije službenog puštanja dopisnica u poštanski promet. Navedena je dopisnica poslana iz Leopoldstadt Wien u Brunn (odnosno iz Beča u Brno), te je bila prezentirana na izložbi „Praga 1988”.¹⁸ Dopisnica se razumijeva kao poštanska karta za dopisivanje bez slike koja je u naravi višeslojni papir koji se upotrebljuje s obje strane. Austrougarska poštanska legislativa definirala je prve dopisnice kao cjelinu, što znači da je poštarina unaprijed plaćena i da na dopisnicama postoji unaprijed otisnuta marka.¹⁹ Mimo otisnute poštanske marke, na dopisnici su bili otisnuti grb i geometrijski dekorativan okvir. To su bili jedini ilustrativni elementi dopisnice. Prve dopisnice iz 1869. imale su tri bitno različita izdanja; prvo gdje je na njemačkom jeziku otisnut naslov *Correspondenz-Karte* s austrijskim grbom, potom na njemačkom otisnut isti tekst s ugarskim grbom te izdanje s otisnutim naslovom *Levelezési lap* i ugarskim grbom.²⁰ Godine 1871. pojavljuju se i dopisnice s dvojezično otisnutim tekstom za austrijske zemlje²¹ na kojima je, osim njemačkim jezikom, bio otisnut tekst na češkom, talijanskom, poljskom, rusinskom i slovenskom²², a godinu dana kasnije²³ i na hrvatskom²⁴, gdje je ispod njemačkog teksta bilo otisnuto *Karta-dopisnica*. Na području pod mađarskom poštanskom upravom²⁵ dvojezične se dopisnice pojavljuju prvi put tek 1881., a izdane su samo mađarsko-hrvatske dvojezične dopisnice, koje, uz mađarski, imaju i hrvatski tekst *Karta dopisnica*²⁶. Prve su dopisnice bile dimenzija 85 x 122 mm, a 1874. veličina im je promijenjena na 85 x 140 mm²⁷ na mađarskom području, a 1876. i na austrijskom.²⁸ Dopisnice već 1870. godine uvode Švicarska, Luksemburg i neke njemačke države, a sljedećih pet godina dopisnica je uvedena u poštanski promet Sjeverne Amerike, Japana i većine europskih zemalja. Dopisnice su u početku uvedene sa željom da se poboljša i pojednostavni komunikacija jer su

bile nova, jeftinija vrsta poštanske usluge, ali nitko tada nije mogao znati koliki će utjecaj taj poštanski fenomen imati na promjenu u kvantiteti komunikacije. Sveprisutnost i masovnost dopisnica uvida se iz raznih statističkih pokazatelja koji najbolje prikazuju o kakvom je poštanskom i komunikacijskom fenomenu riječ. Analizom europskog konteksta razvoja dopisnica, na primjeru dostupnih švicarskih podataka²⁹, uočava se u kojoj je mjeri od 1870. do 1900. povećan promet dopisnica u poštanskoj upotrebi. Na primjeru broja uporabljenih dopisnica u Švicarskoj vidljivo je kako se u samo dvije godine od početka upotrebe promet dopisnicama udeseterostručio. Veliko povećanje od gotovo četiri puta vidljivo je i u idućih osam godina (1872. – 1880.), nakon čega je slijedilo dvostruko povećanje u idućih deset godina (1880. – 1890.). Između 1890. i 1895. broj se uporabljenih dopisnica povećao za samo 30 % i činilo se kako je uporaba dopisnica došla do svog maksimuma, međutim, nakon 1895. započela je masovna proizvodnja razglednica, što je vidljivo po velikom povećanju upotrebe razglednica i dopisnica³⁰ između 1895. i 1900. od čak 150 %. Nakon što su dopisnice uvedene u poštanski promet 1869. godine, njihova je uporaba postajala svake godine sve veća te ih je za deset godina (1880.) samo na području Njemačkog Carstva u jednoj godini upotrijebljeno čak 141 milijun, što znači da je svaki stanovnik Njemačkog Carstva, bez obzira na dob i pismenost, ispisao prosječno tri dopisnice. U Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji 1883. upotrijebljena su gotovo dva milijuna dopisnica, odnosno, prosječno jedna dopisnica po stanovniku³¹, što upućuje na mnogo slabije razvijen poštanski promet.

Iz podataka o prosječnome godišnjem povećanju vidljivo je kako je ono dosta slično u Njemačkom Carstvu i u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, dok je u Švicarskoj Konfederaciji nešto veće, prije svega zbog toga što je početna godina usporedbe (1872.) ranija nego u drugim dvjema državama, a na samom početku usporedbe stupanj povećanja upotrebe dopisnica bio je mnogo veći nego kasnije.

Usporedni pregled uporabe dopisnica u poštanskom prometu za Švicarsku Konfederaciju³², Njemačko Carstvo³³ te Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju³⁴

godina/država	1872.	1874.	1875.	1880.	1883.
Švicarska Konfederacija	2,35 ³⁵	0	0	8,6	0
Njemačko Carstvo	0	0	61,9	141,0	0
Kraljevina Hrvatska i Slavonija	0	0,656	0	0	1,978

Austrijsko ministarstvo trgovine izdalo je 25. 9. 1869. dekret kojim je obznanilo kakav će biti izgled dopisnica na području Austro-Ugarske Monarhije koje će biti puštene u promet s datumom 1. 10. 1869.³⁶ Prije 1. listopada 1869. postojali su mnogi primjeri preteča razglednica u obliku raznih ilustracija koje su se upotrebljavale u poštanskom prometu, poput rukom oslikanog kartona korištenog u Engleskoj 1840.³⁷, reklamnih ilustriranih materijala, ilustriranih omotnica (kuverti), ilustriranih pisama, novina i slično. Svi su oni vrlo zanimljivi za povijest nastanka razglednica, ali nisu razglednice u pravome smislu riječi jer im ne odgovaraju po definiciji.

Razglednicu možemo definirati kao otvoreni plošni poštanski medij, koji sadržava ilustraciju i predviđen je za pisanu poruku te je namijenjen ili korišten u poštanskom prometu po povlaštenoj tarifi.

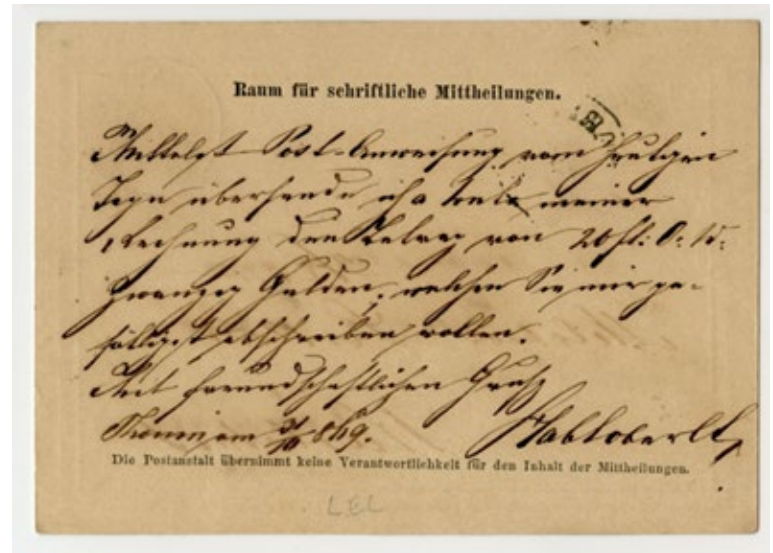
U sklopu navedene definicije, pod pojmom otvoreni poštanski medij, misli se na to kako su tekst pošiljatelja i ilustracija najvećim dijelom vidljivi ili mogu biti vidljivi za vrijeme poštanskog prometa. Plošnost medija upućuje na činjenicu da je riječ o dvodimenzionalnim predmetima iako razglednice mogu biti i trodimenzionalne, ali tek intervencijom korisnika, a ne tijekom poštanskog prometa. Pod pojmom ilustracije misli se na sve izvedene ilustracije na razglednici u raznim tehnikama, što se ne odnosi na geometrijske dekoracije, poštansku marku i grb koji su dio poštanskih oznaka. Elemente namjene za poštansku upotrebu povezujemo s unaprijed određenim pravilima kako je dopisnica i razglednica trebala izgledati,

ali ponekad su u poštanskom prometu upotrebljavani otvoreni ilustrirani mediji koji nisu unaprijed bili predviđeni za uporabu u njemu, nego su ih pošiljatelji opremili za poštansku uporabu, npr. fotografije, različite tiskanice, tkanine, drvene pločice ili ostale prirodne i umjetne plošne ilustrirane tvorevine koje u širem smislu isto tako možemo smatrati razglednicama ako su doista i korištene u poštanskom prometu. Ova definicija modificira i upotpunjuje Bogavčićevu³⁸ definiciju razglednice iz 2014., koju je preuzela i Milaković.³⁹ Prve su razglednice tiskane u Austro-Ugarskoj, Njemačkoj i Francuskoj vrlo brzo nakon pojave dopisnica i većinom su nastale u privatnim produkcijama. Najstarije razglednice Francuske⁴⁰ i Njemačke vezane su s Francusko-pruskim ratom i tiskane su u drugoj polovini 1870. Francusko-pruski rat od 1870. do 1871. i ratna propaganda vjerojatno su bili povod za nastanak prvih razglednica. Prva razglednica s tiskanom ilustracijom, kao i nešto kasnija prva serija, nastale su zbog ratnih događanja. Ilustracije simbola rata poput topa, pušaka, vojnika i slično naglašene su tekstualnim naslovima. Vjerojatno je najstariju njemačku razglednicu koja prikazuje otisnutog topnika koji puni top te je popraćena ratno-propagandnim tekstom koji slavi zaštitnika Boga i važnost topa u ratu, napravio August Schwartz⁴¹, a nedugo zatim nastala je i serija vojnih razglednica od 15 primjeraka⁴² koje su služile kao novogodišnje čestitke.⁴³ U austrougarskom kontekstu vjerojatno je najstarija razglednica ona s prikazom opatije Stift Melk an der Donau na samom kraju 1869.⁴⁴ ili 1870. – 1871.⁴⁵ U to vrijeme tiskana

je i razglednica *Zmaj* ili *Die Drache*⁴⁶ koja je kao preporučena pošiljka poslana 19. svibnja 1871. iz Beča u Sombor. Razglednica *Zmaj*⁴⁷ nazvana je tako po ilustraciji na njoj, ali i zbog činjenice da ju je izdalo i poslalo uredništvo srpskog časopisa *Zmaj* iz Beča. Detaljnim uvidom u razglednicu uočava se činjenica koja do sada u literaturi nije bila prepoznata, a tiče se njezine funkcije – nije riječ o tiskovini koja je usput upotrijebljena u poštanskom prometu, kao što nije riječ niti o dopisnici s otisnutom ilustracijom poput mnogih ranih razglednica, već se radi o razglednici koja na prednjoj strani ima linijom obrubljen pravokutnik koji je osmišljen da se u njega ulijepi poštanska marka, kako je to postalo uobičajeno kasnije. To znači da je *Zmaj* tiskan s namjerom da bude korišten u poštanskom prometu iako na prvi pogled podsjeća na tiskovine koje su tek pošiljatelji opremili za poštanski promet. Simbolika motiva (zmaj, simboli islama, simboli pravoslavlja, panslavizma) koji se pojavljuju na toj razglednici rezultat su individualne kreativnosti pojedinaca, ali, kao i kod većine drugih razglednica nastalih u Europi oko 1870. godine, inspirirane su aktualnim političkim događajima. Potrebno je naglasiti da većina najranijih razglednica ima unaprijed otisnutu poštansku marku kao i dopisnice ili obavijest da nije potrebno plaćati poštarinu.⁴⁸

Stoga bi ilustrirana dopisnica bila poseban tip razglednice koja, osim ilustracije i mjesta za tekst pošiljatelja, ima i unaprijed otisnutu poštansku marku kao i dopisnica ili obavijest da nije potrebno plaćati poštarinu.

Ovakvo definirana ilustrirana dopisnica jednoznačno je određena, pojmovno je povezana s „dopisnicom” s kojom je i strukturno vezana jer su ilustrirane dopisnice ujedno i podvrsta dopisnica, a, s druge strane, ovakvo definirana ilustrirana dopisnica označava specifičan tip razglednica koji je izuzetno bitan za nastanak razglednica kao takvih i koji se onda i pojmovno razlikuje od ostalih razglednica. Ovakva definicija bitno je drugačija od one koju je predlagao Bogavčić koji je smatrao da tim pojmom treba označavati one razglednice u kojima je jedna strana isključivo namijenjena tekstu pošiljatelja dok se na drugoj strani nalaze i ilustracija i poštanske oznake.⁴⁹ Isto tako, definicija je potpuno različita od one koju je predložila Milaković koja smatra kako se sve razglednice koje na poledini imaju otisnutu riječ *dopisnica* (neovisno o jeziku tiska) mogu podijeliti u tri skupine. Smatra da je, ukoliko se na prednjoj strani dopisnice

- 1 Dopisnica Generalskog Stola, poslana iz Generalskog Stola u Karlovac, listopad 1869., zbirka Bogavčić

Generalski Stol postal card, sent from Generalski Stol to Karlovac, October 1869, Bogavčić collection

nalazi otisnut tekst „Pozdrav iz ...” (neovisno o jeziku tiska) riječ o „pozdravnim dopisnicama”, ukoliko razglednica nema takav otisnut pozdravni tekst riječ je o „ilustriranim dopisnicama”, a ako na jednoj strani imaju fotografiju, riječ je o „fotodopisnicama”.⁵⁰

Identificiranje prvih dopisnica u Hrvatskoj

Prve dopisnice na području današnje Hrvatske puštene su u promet 1. listopada 1869. kao i u ostalim dijelovima Monarhije. Dopisnice su se razlikovale ovisno o tome jesu li bile pod upravom Austrije ili su pak potpadale pod Zemlje Krune sv. Stjepana. Tako su na području Markgrofovije Istre i Kraljevine Dalmacije bile u poštanskom prometu one s austrijskim grbom, a na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije bile su dopisnice s ugarskim grbom. Relativno je malo sačuvanih dopisnica iz 1869. koje su bile upotrijebljene na području Hrvatske, a pogotovo onih iz listopada 1869. Jedna od takvih dopisnica upotrijebljenih u listopadu 1869. čuva se u Povijesnom i pomorskom muzeju Istre⁵¹, poslana je iz Pule u Beč, a druga, poslana iz Generalskog Stola u Karlovac, nalazi se u privatnoj zbirci (sl. 1). Već oko 1870. na području Hrvatske redovito su se pojavljivale tekstualne reklame koje su bile dotiskivane na dopisnicama.

Kombinacija slikovnog elementa s porukom bila je iskorak napravljen od dopisnice prema razglednici, što se najbolje vidi na prvoj poznatoj rukom ilustriranoj dopisnici u hrvatskom kontekstu. Povod za ilustriranje dopisnice možda je moguće naći u težnji za prenošenjem drugačije vrste informacija od pisane jer vizualnom se informacijom prenose složenije poruke koje nisu mogle stati u tako prostorno ograničenom komunikacijskom mediju. Oslikavanje dopisnica također nije bilo zakonski predviđeno jer dopisnica je bila izvorno medij namijenjen pisanom obliku komunikacije, ali nije bilo niti zabranjeno.

Jezični sklop „dopisnica sa slikom”⁵² često je upotrebljavan potkraj 19. i početkom 20. stoljeća u značenju razglednice. Najranije hrvatske razglednice nazivane su i *carte di corrispondenza con vedute*⁵³, *carte di corrispondenza colle vedute*⁵⁴ te *cartoline postali con vedute*⁵⁵. Svi ovi jezični sklopovi bliski su sklopu „dopisnica sa slikom” koji se upotrebljavao u hrvatskom jeziku. Taj je jezični sklop stvoren i upotrebljavan prije pojma *razglednica*, a nastavlja se rabiti i dosta dugo nakon njegova stvaranja. Upotreba pojma *razglednica* potvrđena je u periodici kraja 19. stoljeća.⁵⁶

Razglednice su nazivane *dopisnicama sa slikom* zbog toga što su nastale iz dopisnica te prije 1899. nije u izvorima zabilježena riječ koja bi bila neovisna o pojmu *dopisnica*.

U Hrvatskoj su razglednice koje tipološki pripadaju ilustriranim dopisnicama rijetke prije 1918., a česte su tridesetih i pedesetih godina prošlog stoljeća.⁵⁷ Katkad je ilustracija svedena na znak nakladnika, koji je veličinom vrlo sličan grbu na najranijim dopisnicama, i u tom je slučaju dvojbeno je li riječ o običnoj ili ilustriranoj dopisnici (razglednici). Takvi su slučajevi u hrvatskoj poštanskoj povijesti 19. stoljeća vrlo rijetki.

Pojava i kontekst najstarijih hrvatskih razglednica

Potreba za slanjem obavijesti o putovanju ili mjestu boravka često je bila povod za slanje prvih ručno ilustriranih razglednica. Uvidom u zbirke takvih ručno ilustriranih razglednica uočava se kako su ilustracije datirane između 1871. i 1876. često skicozni crteži koji prikazuju element putovanja. Ilustrirana dopisnica upućena 1873. iz Lübecka u Hohenholz bei Oldesloe prikazuje putovanje vlakom i kočijom⁵⁸, druga je upućena 1876. iz Strassburga i. Els, a prikazuje putovanje čamcem⁵⁹ dok putovanje vlakom u Innsbruck prikazuje ilustrirana dopisnica poštanski upotrijebljena 1876. godine.⁶⁰ U tom kontekstu treba promatrati i do sada najstariju poznatu hrvatsku ručno ilustriranu razglednicu koja je nastala u Samoboru jer navedena razglednica isto tako tematizira putovanje. Nastala je iste godine kad i najstarija nama poznata ručno ilustrirana razglednica poslana iz Beča.⁶¹ Ideja o tome da se nacrt vizualni sadržaj na već postojeću formu dopisnice te se primatelja vizualno obavijesti o tome gdje smo bili, kuda putujemo ili kamo želimo stići, pojavila se očito i kod pošiljatelja koji je 20. travnja 1871. iz Samobora u Ljubljani poslao ručno ilustriranu dopisnicu veličine 85 × 122 mm koju je sam načinio (sl. 2). Prednja strana razglednice⁶² sastoji se od tiskanog teksta koji je tipičan za rane *Correspondenz-Karte* na austrijskom području i tintom dopisanog teksta i nacrtane ilustracije. Iznad otisnutog teksta u gornjem dijelu razglednice upisan je datum 20/4/71, a ispod otisnutog teksta u donjem su dijelu upisani brojevi 1/2 12 i vjerojatno potpis. Od donjega lijevog do gornjega desnog kuta u dijagonalnom postavu smještena je ručno oslikana ilustracija koja prikazuje tri obrisa građevina i dva lika. U lijevom se dijelu razglednice nalazi crtež obrisa ruševina na uzvisini ispod

koje je nacrtana riba unutar otvorena trokuta-stog oblika, što vjerojatno odgovara shematiziranom prikazu ribnjaka i ruševina starog grada Samobora. Vijugava linija po kojoj hoda nacrtan lik s cilindrom držeći kišobran i pismo povezuje ruševine samoborskog grada i dvorac s kulama na uzvisini koja je prikazana na sredini razglednice. Vijugava linija simbolizira put po kojem razglednica stiže do dvorca koji vjerojatno predoduje dvorac u Ljubljani. Strelica iznad vijugave linije označava smjer kretanja od Samobora do Ljubljane kao što je i sama razglednica putovala u istom smjeru. U desnome gornjem kutu nalaze se prikazi građevine s kupolama i još nekih građevina koje su drugom vijugavom linijom, po kojoj hoda još jedan lik, povezane s lijevom donjim kutom. Vjerojatno su nacrtane crkva sv. Nikole i palača Auersperg u Pragu. Na drugoj je vijugavoj liniji nacrtan lik s polucilindrom koji hoda u suprotnom smjeru držeći u rukama štap i spise. Posebno je zanimljivo kako je za navedeni crtež rađena prethodna skica olovkom na samoj razglednici, što upućuje na to da je autoru bilo važno kako će crtež izgledati te se za konačnu izvedbu u tinti dodatno pripremao. Razglednica je upućena grofici Matilde Auersperg, rođenoj Zios⁶³, u Ljubljani. Iako je tada već postojala podjela po ulicama, razglednica je adresirana prema popisnom broju kuće na Ljubljana 174⁶⁴, bez navođenja imena ulice, a na tom mjestu nalazi se i danas palača Zios na adresi Breg 22.⁶⁵ Obitelj Auersperg imala je posjede i palače u Samoboru, Ljubljani, Pragu i Beču pa razglednica vjerojatno prikazuje neka od naselja gdje su se njihovi posjedi nalazili. Ova razglednica nije samo najstarija poznata hrvatska razglednica, nego i najstarija poznata slovenska i češka razglednica te jedna od najstarijih poznatih na području Austro-Ugarske Monarhije.

Najstarija do sada poznata tiskana hrvatska razglednica nastala je na kraju 1880. kao novogodišnja čestitka⁶⁶ Spiridona Tocigla⁶⁷, vlasnika *Hotela de la ville* u Splitu (sl. 3). Razglednica je upućena iz Splita 23. prosinca 1880. u, te godine, otvoreni hotel Bauer Grünwald u Veneciji. *Hotel de la ville* je, prema Obavijesti za otvorenje Margherite Viscovich, trebao biti otvoren 1. travnja 1876.⁶⁸, međutim, neposredno prije otvorenja novim je oglasom otvorenje odgođeno.⁶⁹ Stvarno otvorenje hotela bilo je, prema obavijesti uprave, dana 5. lipnja 1876.⁷⁰ na južnom dijelu zapadnog krila Prokurativa. Ubrzo nakon hotela, najavljeno je i

- 2 Razglednica Samobora, poslana iz Samobora u Ljubljani, travanj 1871., zbirka Bogavčić

Samobor postcard, sent from Samobor to Ljubljana, April 1871, Bogavčić collection

- 3 Razglednica Hotel de la ville Split, poslana iz Splita u Veneciju, 1880., zbirka Bogavčić

Hotel de la ville Split postcard, sent from Split to Venezia, 1880, Bogavčić collection

otvaranje restorana u istoj zgradi koji je 1877. vodila Margherita Viscovich.⁷¹ Već početkom 1880. pojavljuje se u novinama ilustrirana reklama za hotel u kojoj je najavljeno otvaranje restorana Tocigl, a nju potpisuje vlasnik hotela Spiridone Tocigl.⁷² Tada se prvi put u novinama pojavljuje ilustrirana reklama čija je ilustracija istovjetna onoj upotrijebljenoj na prvoj razglednici Splita. Sama je razglednica dimenzija 84 × 140 mm kakve su bile uobičajene za tadašnje dopisnice. Razglednica je napravljena kao vodoravno položen pravokutnik na čijoj se prednjoj strani nalazi u gornjem dijelu okomite osi grafički prikaz hotela, veličine 32 × 74 mm. Na grafičkom prikazu dominira hotelska zgrada s natpisima „HOTEL DE LA VILLE” i „RESTAURANT TOCIGL” te su ispred ulaza u hotel vidljive skulpture, u lijevom donjem dijelu prikaza nalaze se kočija s konjskom zapregom u kojoj su putnici te stup rasvjete, a u desnom je donjem dijelu tekst „RACHRACH TRIESTE”, što upućuje na ime i mjesto autora ili tiskara grafičkog prikaza. Ilustracija je izvedena u tehnici ksilogravure i zauzima samo oko 20 % površine razglednice, što je bilo uobičajeno za tako rane razglednice. Osnovu razglednice čini službeno izdana dopisnica talijanskoga dvojezičnog izdanja frankirana s dva krajcara na koju su na mjesto predviđeno za rukopisni tekst pošiljatelja naknadno tiskani tekst i ilustracija, čime je stvorena ova razglednica koja tipološki spada u ilustrirane dopisnice. Pošiljatelj, vjerojatno sam vlasnik hotela, prije upotrebe dodatno je nalijepio marku od tri krajcara zbog toga što je razglednica bila upućena izvan države (Austro-Ugarske) u Italiju. Hotel Bauer Grünwald u Veneciji otvoren je baš 1880. godine i moguće je kako je prigodom otvorenja tiskana i razglednica koja je možda bila upućena i u splitski hotel, te je Tocigl, po uzoru na nju, napravio razglednicu svog hotela koristeći već postojeći grafički predložak korišten ranije u novinama, koju je poslao kao korespondentsku uzajamnost u Veneciju. Takva razglednica iz 1880. koja prikazuje hotel Bauer Grünwald nikada nije pronađena, ali postojanje dopisnice poštanski upotrijebljene tih dana s tekstualnom reklamom hotela Grünwald⁷³ upućuje na mogućnost njezina postojanja. Kontekst nastanka splitskog hotela pod patronatstvom autonomaša Antonija Bajamontija i klima u tadašnjem Splitu, koji je izgledom Prokurativa kopirao venecijanske Procuratie Nuove⁷⁴, osnova su za pretpostavku o tome kako je mogući uzor za nastanak Tociglove reklamne razglednica bila,

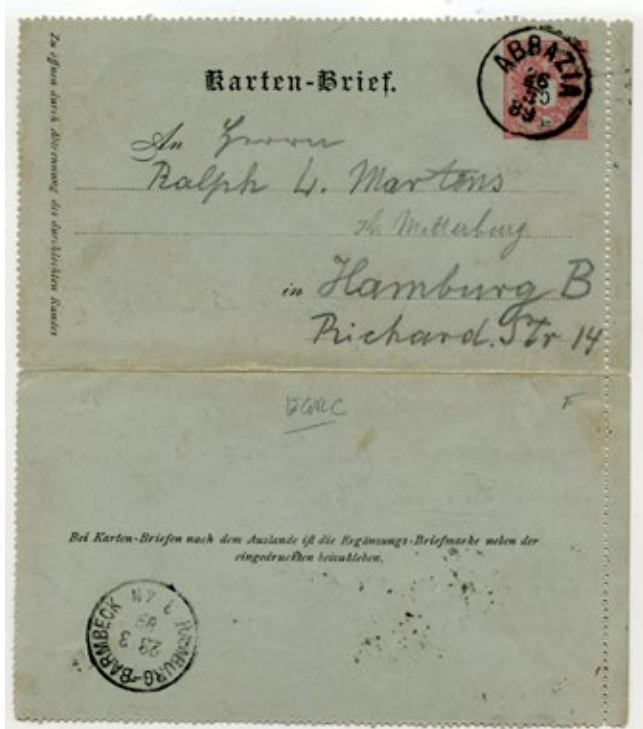
ako ne razglednica hotela Bauer Grünwald, onda neka druga rana talijanska razglednica, jer malo-brojne rane talijanske razglednice datiraju iz 70-ih godina 19. stoljeća.⁷⁵ Ista grafička ploča prikaza hotela uporabljena je mnogo puta tijekom idućih godina za ilustrirane reklame hotela i restorana u novinama *Gazzetta di Spalato*⁷⁶ i *L'avvenire*⁷⁷. Usporedbom kvalitete grafičkih otisaka vidljivo je kako je ploča već 1881. slabije kvalitete zbog upotrebe te se detalji sve lošije vide. Ista ploča korištena je, osim za tiskanje razglednice, za tiskanje reklame u još možda i više od pedeset brojeva navedenih splitskih novina, te je neobično da je izdržala toliku upotrebu.

Izrazito je neobično kako je tek nakon sedam godina tiskana iduća hrvatska razglednica. Riječ je o razglednici Opatije koja je tiskana najkasnije u travnju 1888. godine, kada je, za sada, potvrđena prva poštanska upotreba te razglednice⁷⁸ (sl. 4). Navedena razglednica veličine je 85 × 140 mm i tipološki se ubraja među ilustrirane dopisnice te prikazuje vedutu Opatije prema sjeveroistoku. Kontekst nastanka te razglednice poprilično je upitan jer nije pronađen istovjetan tiskarski otisak kao ni dodatni podaci, bilo u publikacijama, bilo u novinama. Počeci Opatije kao turističkog odredišta sežu u 40-e godine 19. stoljeća, a svoj potencijal ostvaruje tek osamdesetih godina investicijama Društva južnih željeznica, tj. njezina ravnatelja Friedricha Juliusa Schülera i liječničkih elita, stvaranjem zdravstveno-turističkog središta.⁷⁹ Osamdesetih godina zahvaljujući djelovanju Društva za poljepšanje mjesta (Abbazianer Verschönerungsverein) počeli su nicati hoteli poput Kvarnera (Quarnero) 1884. godine, potom *Kronprinzessin Stephanie* 1885. godine⁸⁰ te 1888. sanatorija *Dr. Schwarz*, koji je uskoro preimenovan u *Quisisana*, i slično.⁸¹ Već tijekom 1885. započeta je gradnja šetališta pokraj mora, tj. njegova dijela na relaciji od Voloskog do Slatine. Ta prva faza gradnje završena je 1889., kada Opatija, prema zakonu Franje Josipa I. od 4. ožujka 1889., biva službeno proglašena prvim klimatskim lječilištem na istočnoj obali Jadrana.⁸² Navedeni događaji i povećan turistički interes zasigurno su potaknuli stvaranje spomenute razglednice, što se dodatno može vidjeti i iz same ilustracije koja je smještena u gornjoj trećini okomito postavljenog pravokutnika. U pravokutniku jasno vidljivih granica prikazano je desetak građevina među kojima dominira hotel Stefanie. U desnom se dijelu prikaza vide

- 4 Razglednica Abbazia, poslana iz Opatije u Mährisch Weiskirchen, 1890., zbirka Bogavčić

Abbazia postcard, sent from Opatija to Mährisch Weiskirchen, 1890, Bogavčić collection

- 5 Zatvorena dopisnica Abbazia, poslana iz Opatije u Hamburg-Barmbeck, 1889., zbirka Bogavčić

Abbazia lettercard, sent from Abbazia to u Hamburg-Barmbeck, Bogavčić collection

parobrod i jedrilica, a u lijevom čovjek koji stoji na dijelu šetnice i gleda u smjeru hotela i plaže Slatine. Preko lijevog ruba pravokutnika dodani su vegetativni prikazi koji svojom veličinom izlaze izvan granica navedenog pravokutnika, pojačavajući iluziju dubine prostora. Predložak za navedeni prikaz sigurno je fotografija, a pojedini su elementi dodani. Razglednica je izvedena polutonskim postupkom, odnosno, smeđe toniranom autotipijom. Naziv mjesta sastavni je dio ilustracije i nalazi se u gornjem dijelu pravokutnika. Oblikovanjem sjena slova u nazivu mjesta stvorena je iluzija odvojenosti slova od prikaza. U desnom donjem kutu ilustracije nalazi se nedovoljno čitljiv potpis. Pravokutna ilustracija zauzima 25 % ukupne površine prednje strane razglednice, ali ilustracija zaista zauzima oko 30 % površine zbog toga što vegetativni dijelovi ilustracije izlaze izvan okvira pravokutnika.

Vjerojatno je u isto vrijeme tiskana i zatvorena dopisnica Opatije⁸³, odnosno *Karta-listovnica* (*Karten-Brief*) s istovjetnom ilustracijom koja je poštanski upotrijebljena 26. ožujka 1889. (sl. 5). Zatvorene su se dopisnice upotrebljavale od 1875. i spoj su dopisnice i pisma. Zatvorena dopisnica u poštanskom prometu jednaka je veličini dopisnice. Razlikuje se od dopisnice time što se može otvoriti, zbog čega nastaje prostor za pisanje pošiljateljeve poruke koja nije javno vidljiva jer se s triju strana lijepljenjem zatvara. Primatelj trganjem perforiranog ruba otvara zatvorenu dopisnicu i tako može pročitati tekst u unutrašnjosti dopisnice. Zatvorene dopisnice imale su nižu cijenu poštarine od pisama, a višu od dopisnica. Zatvorene dopisnice bez ilustracije često su se upotrebljavale u poštanskom prometu te su mnoge od njih sačuvane, ali one s ilustracijom vrlo su rijetke, dok je ilustrirana zatvorena dopisnica s motivom hrvatskog naselja pronađena samo još jedna, s motivom Pule iz 1897. godine.⁸⁴

Tipološka klasifikacija ranih hrvatskih razglednica

Razglednice možemo podijeliti prema različitim kriterijima poput vremenu nastanka, načinu izvedbe ilustracije, prema motivima (temi), prema materijalima, izdavaču, prema dimenzijama, oblicima i sl. Tipološki gledano, za rane hrvatske razglednice (od 1871. do 1895.) bitna je klasifikacija prema tri kategorije: vremenu nastanka, tehnici izrade te pretpostavci povoda nastanka. U hrvatskom kontekstu, Ivan Bogavčić razradio je

klasifikaciju prema vremenu nastanka razglednica⁸⁵ koju preuzima i Gordana Milaković:⁸⁶

- 1) prije 1889. moguće postojanje razglednica
- 2) 1889. – 1890. najranija serija razglednica
- 3) 1891. – 1893. širenje najranijih razglednica
- 4) 1894. – 1895. kraj razdoblja najranijih razglednica, itd.

Navedena klasifikacija Ivana Bogavčića objašnjava značajke svakog razdoblja i obuhvaća vremensku razdiobu do suvremenosti. Kod mogućeg postojanja razglednica pretpostavljano je da su one vezane isključivo za Opatiju i Rijeku te da su tiskane knjigotiskom ili drvorezom.⁸⁷ Temeljem istraživanja potvrđeno je postojanje razglednica prije 1889. i utvrđeno je kako je riječ o najmanje tri neovisne razglednice koje se pojavljuju već od 1871. i nisu geografski vezane samo za Opatiju i Rijeku već prikazuju, osim Kvarnera (Opatija), i Dalmaciju (Split) te sjevernu Hrvatsku (Samobor). Iako je u navedenoj klasifikaciji smatrano moguće postojanje razglednica tiskanih knjigotiskom ili drvorezom, pronađena je i razglednica nastala crtanjem olovkom i perom, stoga se prethodna klasifikacija bitno mijenja točnom vremenskom odredbom te proširuje u geografskim i izvedbenim elementima. Prijedlog nove klasifikacije ranih razglednica uključuje razradu prve točke vremenske podijele (od 1871. do 1888.), pretpostavku rijetкости razglednica te dopunu tehnika izrade razglednica kao i novu podjelu prema pretpostavci povoda nastanka.

Kronologija nastanka ranih razglednica na prostoru Hrvatske:

- 1) razglednice isključivo u formi ilustriranih dopisnica od 1871. do 1888. (Samobor, Split, Opatija)
- 2) serija razglednica Rijeke, Opatije i okolice 1889. i 1890.⁸⁸
- 3) rane razglednice hrvatskih naselja od 1891. do 1893.⁸⁹
- 4) kraj razdoblja ranih razglednica hrvatskih naselja 1894. i 1895.⁹⁰

Tehnika izrade ranih razglednica:

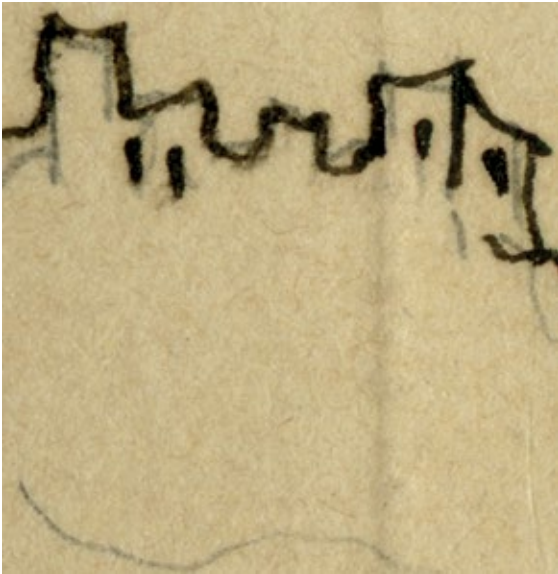
- 1) crteži u raznim crtačkim tehnikama poput pera, olovke, akvarela (od 1871. nadalje)
- 2) ksilogravura (1880.)
- 3) autotipija (većinom od 1888. do 1890.)
- 4) litografija (dominantna od 1891. do 1895.).⁹¹

Pretpostavljeni dominantni povodi nastanka ranih razglednica:

- 1) putovanja, put – potreba slanja osobne vizualne poruke (od 1871. nadalje)
- 2) javna reklama/promidžba privatnih poduzetnika (od 1880. nadalje)
- 3) počeci javne turističko-ekonomske promidžbe (od 1888. do 1890.)
- 4) turističko-ekonomska promidžba (od 1891. nadalje).

Kronologija nastanka razglednica na prostoru Hrvatske:

- 1) 1871. – 1888. – razglednice u formi ilustriranih dopisnica
Ilustracije na razglednicama Samobora, Splita i Opatije izvedene su u različitim tehnikama, ali povezuje ih činjenica da sve imaju unaprijed otisnutu marku, odnosno, da su izrađene na poštanskim cjelinama-dopisnicama koje je tiskala država. Izdavači i povodi nastanka tih razglednica različiti su. Glavna im je osobina to što prvi put vizualna poruka upotpunjuje pisanu poruku te da sve tipološki pripadaju ilustriranim dopisnicama. Sve su razglednice unikatne ili ekstremno rijetke.
- 2) 1889. – 1890. – najranija serija hrvatskih razglednica
Serija od četrdesetak razglednica grada Rijeke i okolice tiskana je od rujna 1889. do kraja 1890. Sve su razglednice autotipije, kako se navodi i u novinama tog vremena⁹², tiskane su u Rijeci i vrlo su rijetke. Neke od razglednica potvrđene su samo pomoću članaka u novinama i nisu fizički pronađene.⁹³
- 3) 1891. – 1893. – rane razglednice hrvatskih naselja
„Tiskano je malo više od pedeset razglednica, većina je tiskana u Münchenu kod Ottmara Zeihera, a gotovo polovini (24) izdavač je bio Krapek iz Karlovca”⁹⁴ koji je 1893. izdao seriju razglednica Karlovca i okolice.⁹⁵ „Sve razglednice tiskane su kamenotiskom, najčešće višebojnim. Dvadesetak naselja širom Hrvatske prikazano je na razglednicama ovog razdoblja, što je mnogostruko povećanje u odnosu na prethodno razdoblje.”⁹⁶ Godina izdanja mnogih od tih razglednica nije potvrđena poštomskom upotrebom, nego izvorima u časopisima ili komparativnom analizom serija pojedinih

- 6 Razglednica Samobora, detalj (stvarna veličina 1 × 1 cm), crtež olovkom i perom, zbirka Bogavčić

Samobor postcard, detail (real size 1 × 1 cm), pencil and pen drawing, Bogavčić collection

- 7 Razglednica Hotel de la ville Split, detalj (stvarna veličina 1 × 1 cm), ksilogravura, zbirka Bogavčić

Hotel de la ville Split postcard, detail (real size 1 × 1 cm), woodcut, Bogavčić collection

stranih tiskara. U ovom su razdoblju na razglednicama prvi put prikazani: 1891. Pula, 1892. Zadar i Daruvar, 1893. Crikvenica, Novi Vinodolski, Senj, Otočac, Plitvička jezera, Karlovac, Duga Resa, Slunj, Zagreb i Lipik.⁹⁷ Razglednice iz ovog razdoblja mnogo su češće nego iz onih prethodnih, iako su još uvijek dosta rijetke, pogotovo poštanski upotrijebljene u prvoj godini tiskanja.

- 4) 1894. – 1895. – kraj razdoblja ranih razglednica hrvatskih naselja

Tiskan je približno sličan broj razglednica kao i u prethodnom razdoblju. Najveći broj razglednica tiskan je kamenotiskom, a na samom kraju 1894. fotografije su predložak za proizvodnju razglednica novim fotomehaničkim postupkom, svjetlotiskom. Većina novotiskanih razglednica prikazuje Rijeku i Opatiju, a samo je nekoliko naselja u ovom razdoblju bilo prvi put prikazano: 1894. godine Mali Lošinj, a 1895. godine Ika, Dubrovnik i Sisak.⁹⁸ Razglednice ovog razdoblja sačuvane su u većem broju primjeraka od onih u prethodnom razdoblju, iako je, kao i u prethodnom razdoblju, teško pronaći razglednice upotrijebljene u prvoj godini tiskanja.

Tehnika izrade ranih razglednica

- 1) Crteži u raznim crtačkim tehnikama poput pera, olovke, akvarela (od 1871. nadalje)
Crteži na razglednicama u najranijem razdoblju (do 1888.) iznimno su rijetko sačuvani zbog toga što predočuju poseban vizualni izraz koji je nastao između dviju tiskanih formi poštanske komunikacije, tj. između dopisnice i razglednice koja više ne spada u ilustrirane dopisnice. Ručno ilustrirane razglednice, u pravilu, postoje samo u jednom primjerku te su zbog toga još rjeđe od ranih tiskanih razglednica. Treba pretpostaviti kako je u ovom razdoblju nastalo više takvih razglednica, ali nisu pronađene u većem broju zbog toga što je većina uništena. U idućim razdobljima (nakon 1895.) postoji veći broj ručno ilustriranih razglednica i ilustriranih dopisnica. (sl. 6)
- 2) Ksilografura (1880.)
Razglednica Splita iz 1880. je ksilogravura koja je bila česta tehnika tiska ilustracija u novinama; nasuprot tome razglednice u Hrvatskoj izuzetno se rijetko tiskaju tom tehnikom. Navedenom su tehnikom tiskane pokatkad i druge razglednice tih godina u Europi. (sl. 7)

3) Autotipija (većinom od 1888. do 1890.) Razglednice navedenih godina tiskane su većinom u Rijeci u Stabilimento tipo litografico firmama vlasnika Emidija Mohovicha.⁹⁹ Tijekom tog razdoblja u Europi se već počinju tiskati razglednice višebojnim litografskim tiskom koji je mnogo atraktivniji od autotipije, koja je i u Europi korištena pri tiskanju ranih razglednica. (sl. 8)

4) Litografija (od 1891. nadalje) Tehnika kamenotiska ili litografije dominira pri tiskanju razglednica od 1891. godine nadalje jer mnogo je atraktivnija od autotipije koja je, u pravilu, jednobojna. Litografija je najčešće višebojna pa time više odgovara realnosti, iako ne nastaje na temelju fotografije nego je fotografija najčešće samo vizualni predložak pri izradi litografskih ploča. (sl. 9)

Povodi nastanka ranih razglednica

- 1) Putovanja, put – potreba slanja osobne vizualne poruke
Teško je reći koji je točno bio poticaj za dodavanje vizualnog sadržaja pisanoj poruci, no pojavom dopisnica sa slikom prvi se put, uz javno vidljivu privatnu pisanu poruku, poštanski prenosi i javno vidljiva vizualna poruka. Takva poruka po svojoj prirodi manje je eksplicitna od pisane, manje je jasna te je podložnija interpretaciji i tajnovitosti. Stoga je u tom smislu poštansko javno slanje prvotnih vizualnih poruka imalo element tajnovitosti jer nije svatko mogao razumjeti poruku koju ručna ilustracija prenosi, a uvođenjem tiskanih ilustracija na dopisnicama vizualni element postaje univerzalno prepoznatljiv. S vremenom su na razglednicama u tom smislu počeli prevladavati vizualni sadržaji koji su svima poznati i razumljivi poput veduta naselja, pojedinih građevina, motiva iz prirode te pojedinih osoba ili scena.
- 2) Javna reklama/promidžba privatnih poduzetnika
Vrlo brzo nakon pojave dopisnica, već 1870., na strani dopisnice koja je bila namijenjena privatnoj poruci, poduzetnici su otiskivali svoje tekstualne reklamne poruke. Desetak godina nakon toga, tekstualnim reklamnim porukama dodane su tiskane ilustracije. Takve dopisnice i razglednice najčešće su tiskane u manjem broju primjeraka.
- 3) Počeci javne turističko-ekonomske promidžbe
Masovnijim turizmom potkraj 80-ih godina 19.

8 Razglednica Abbazia, detalj (stvarna veličina 1 × 1 cm), autotipija, zbirka Bogavčić

Abbazia postcard, detail (real size 1 × 1 cm), autotype, Bogavčić collection

9 Razglednica Pula, 1892., detalj (stvarna veličina 1 × 1 cm), višebojni kamenotisak, zbirka Bogavčić

Pula postcard, 1892, detail (real size 1 × 1 cm), multicolor stone-press, Bogavčić collection

stoljeća i utjecajem poštanski razvijenijih europskih centara, posebice Beča, pojavljuje se potreba za razglednicama i na području Opatije i Rijeke. Razlog tome bio je što su Rijeka i Opatija bile turistički i ekonomski razvijenije od ostalih dijelova Hrvatske. Pojava prve opatijske razglednice i serije razglednica Rijeke i okolice bile su svojevrsni odgovor na turističko-tržišnu potražnju za novitetom u korespondenciji.

4) Turističko-ekonomska promidžba

U nizu turističkih i ekonomskih središta počinju se upotrebljavati razglednice s motivima panorama gradova i turističkih odredišta, što je ujedno i nagovijestilo buduću nadolazeću modu uporabe i sakupljanja razglednica.

Zaključak

Analiza dopisnica, ilustriranih dopisnica i razglednica utemeljena na metodologiji selektiranja, vrednovanja, sakupljanja te istraživanja tuzemnih i inozemnih javnih i privatnih zbirki razglednica dopunjena je konzultiranjem s atipičnim komercijalno-tržišnim aspektima aukcijskih domena te time čini nesvakidašnji pristup navedenoj temi. Fokus u ovom radu stavljen je na identifikaciju pojave najstarijih razglednica na prostorima Hrvatske iz perspektiva povijesti umjetnosti, povijesti i muzeologije. Razglednica kao poštansko-vizualni, ali i kulturološki novitet kraja 19. stoljeća u hrvatskom kontekstu ovim je putem redefinirana kao otvoreni plošni poštanski medij, koji sadržava ilustraciju i predviđen je za pisanu poruku te je namijenjen ili korišten u poštanskom prometu po povlaštenoj tarifi. Do nove definicije dolazi zbog promjena u promišljanjima i tumačenju njezina nastanka na tlu Hrvatske temeljenom na novijim istraživanjima. Razvoj razglednice iz dopisnice u novu tipološki uspostavljenu ilustriranu dopisnicu tekao je linearno tako što su ilustrirane dopisnice bile prvi tip razglednica koje su se od kasnijih razglednica razlikovale time što su imale unaprijed otisnutu marku, kao što je vidljivo na svim trima prvim hrvatskim razglednicama.

Najranija poznata hrvatska razglednica Samobora pokazuje kako potreba korisnika za uporabom i prenošenjem vizualnog sadržaja biva rezultat individualne kreativnosti te u tom smislu prethodi prikazima popularnih motiva i masovnosti tiska. U tom se kontekstu usporedo pojavljuju i prve tiskane neilustrirane reklame na dopisnicama na kojima mjesto namijenjeno za pisanje služi

za tiskanu reklamu. Razglednica Splita imala je također element dopisnice, unaprijed otisnutu marku, te je prva hrvatska tiskana razglednica koja je nastala u reklamne privatne svrhe. Najstarija tiskana razglednica s prikazom vedute bila je razglednica Opatije koja je nastala sedam godina nakon splitske razglednice, ponovno u formi ilustrirane dopisnice.

Ovim se radom postavlja nova tipološka klasifikacija ranih hrvatskih razglednica temeljena na trima osnovnim komponentama prepoznatljivosti: kronologiji nastanka, tehnici izrade i pretpostavci povoda nastanka. Navedena je tipologija upotpunila dosadašnju jer obrađuje u kronološko-razvojnem smislu ranije razdoblje, te analizira i element rijetkosti. Prepoznavanje i identificiranje triju izvedbeno različitih razglednica kao prvih hrvatskih razglednica, a ne kao „preteča” razglednica stvara osnovu za razumijevanje daljnjeg razvoja hrvatskih razglednica u njezinu „zlatnom dobu”.

BILJEŠKE

- 1 Riječ je o uvidu u dvadesetak muzejskih i arhivskih zbirki razglednica na prostoru Republike Hrvatske. Uvid u privatne zbirke temeljen je na dugogodišnjem kontaktu s kolekcionarima razglednica diljem Hrvatske te je riječ o pedesetak privatnih zbirki koje su autori pregledali za potrebe ovog rada.
- 2 Za potrebe ovog rada pregledane su privatne zbirke razglednica u Francuskoj, Italiji, Austriji, Njemačkoj, Češkoj, Slovačkoj, Sloveniji, Srbiji, Bosni i Hercegovini i sl. Također su posljednjih dvadeset godina sustavno proučene inozemne i tuzemne aukcije razglednica sa svrhom prikupljanja informacija i razglednica s hrvatskih prostora.
- 3 U ovom se radu problematizira pojava razglednica u granicama današnjeg teritorijalnog poimanja Republike Hrvatske, ali, budući da je riječ o prostoru koji je u razdoblju između 1871. i 1888., a na koji se odnosi ovaj rad, bio razjedinjen te historiografski odgovara Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji te Kraljevini Dalmaciji, tj. Trojednoj Kraljevini, kao i tadašnjoj Markgrofoviji Istri, za potrebe ovog rada to je potrebno istaknuti. U problematiziranju navedene teme izostavljena su područja koja danas teritorijalno ne potpadaju pod prostor Republike Hrvatske, a onodobno su bila dio Trojedne Kraljevine poput: kotara Irvig, kotara Mitrovica, kotara Ruma, kotara Stara Pazova, kotara Šid i kotara Zemun te gradova Zemun, Srijemski Karlovci, Petrovaradin, Mitrovica, kao i Kotorski kotar s gradom Kotorom te u Markgrofoviji Istri kotarevi Piran, Kopar i Podgrad. Iako prostori Međimurja i Baranje nisu bili sastavni dijelovi Kraljevine Hrvatske i Slavonije, oni su uključeni u navedeno istraživanje. Stoga će se za potrebe ovog rada u daljnjem tekstu rabiti pojam Hrvatska kao prostor gdje se tematizira pojava prvih razglednica.
- 4 Ivan Bogavčić, „Dalmatinske razglednice od njihovog nastanka do kraja zlatnog doba,” u *Zaboravljena Dalmacija na starim razglednicama*, ur. Igor Goleš (Zagreb: Artes Classicae, 2014.), 28.
- 5 Gordana Milaković, *Istra Memento, izbor iz fundusa Zbirke starih razglednica* (Pula: Povijesni pomorski muzej Istre, 2015.).
- 6 Krunoslav Leko, *Umijeće sakupljanja razglednica* (Rijeka: EX LIBRIS, 2015.).
- 7 Bogavčić, „Dalmatinske razglednice”.
- 8 Otto Wicki, *Geschichte der Post- und Ansichtskarten* (Bern: Zumstein & Cie, Inhaber Hertsch & Co., 1996.).
- 9 Horst Hille, *Postkarte genügt* (Leipzig, Jena, Berlin: Urania-Verlag, 1988.).
- 10 Wolfgang Till, *Alte Postkarten* (Augsburg: Battenberg Verlag, 1992.).
- 11 Ulrich Ferchenbauer, *Österreich 1850-1918, Handbuch und Spezialkatalog* (Wien: Selbstverlag, 2000.).
- 12 Jefferson R. Burdige, *Pioneer postcards: The Story of Mailing Cards to 1898.*, ur. J. Burdige (Nostalgia press, 1958.).
- 13 Ganssache. Definition, URL <http://www.ganssache.de/definition.html> (13. 8. 2020.) Službena poštanska tiskovina koja ima otisnutu poštansku marku ili neku drugu oznaku o već unaprijed plaćenju poštarini. U engleskom govornom području odnosi se na *postal stationary*.
- 14 „Dopisnice sa slikama,” *Vjesnik županije virovitičke, List za unapredjenje javne uprave i društvenog života*, 17 (1. 9. 1896.), 4. Dopisnica sa slikom uobičajeni je pojam za razglednicu s kraja 19. i početka 20. stoljeća.
- 15 Hanspeter Frech, *Die Postkarten aus den ehemaligen Postvereinsländern und dem Deutschen Kaiserreich* (Eisenverlag Hausach, 1991.), 22.
- 16 Emanuel Herrmann, *Über eine neue Art der Korrespondenz mittels der Post* (Neue Freie Presse, 1584.), (26. 1. 1869.), 4. Autor u članku objašnjava ekonomske i kulturne razloge za uvođenje dopisnica.
- 17 Frech, *Die Postkarten*, 199. Prema odredbi (Z. 1816-1832) 25. 1. oktobra 1869. prva dopisnica na svijetu postaje dostupna. To je obznanjeno 22. 9. 1869.
- 18 Jan Krátký, „150 let od vydání první dopisnice světa,” *Filatelie, časopis českých a slovenských filatelistů*, 12/2019, 69, (12. 12. 2019.): 38-41.
- 19 Na dopisnicama je postojala unaprijed otisnuta marka vrijednosti 2 krajcara za unutarnji poštanski promet i vrijednosti 5 krajcara za vanjski poštanski promet.
- 20 Frech, *Die Postkarten*, 31.; Ferchenbauer, *Österreich 1850-1918*, 813.; *Ganzsachen-Katalog Europa West, Michael West, 2000/01*. (München, 2000.), 541.
- 21 Riječ je o Kraljevinama i zemljama zastupanima u Carevinskom vijeću, tj. zemljama Cislajtanije.
- 22 Frech, *Die Postkarten*, 32.; Ferchenbauer, *Österreich 1850-1918*, 814.; *Ganzsachen-Katalog*, 541.
- 23 Frech, *Die Postkarten*, 34; Ferchenbauer, *Österreich 1850-1918*, 814.; *Ganzsachen-Katalog*, 541.
- 24 Službena oznaka za jezik naznačena na dopisnici je *illyrisch* (illyr.).
- 25 Riječ je o području Zemalja svete ugarske krune svetog Stjepana.
- 26 *Ganzsachen-Katalog Europa Ost 1994/95.*, 505.
- 27 Na poštanskom području pod upravom Mađarske dužina dopisnice može biti i do 145 mm.
- 28 Ferchenbauer, *Österreich 1850-1918*, 814-819.
- 29 *Zumstein Spezialkatalog: Die Ganzsachen der Schweiz* (Bern: Verlag Zumstein & Cie., 2002.), 41.
- 30 U statističkim preglednicima ne postoje odvojene kategorije za dopisnice i razglednice, već su unutar kategorije dopisnica navedene zajedno dopisnice i razglednice.
- 31 Milivoj Zoričić, *Statističke crtice o kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb, 1885.). Kraljevina Hrvatska i Slavonija je 1883. imala 1 905 295 stanovnika.
- 32 *Zumstein Spezialkatalog*, 41.
- 33 Herbert Leclerc, „Ansichten über Ansichtskarten, Es sind wohl Zahlen für das Deutsche Reich gemeint,” *Archiv für deutsche Postgeschichte*, 2 (1986.): 30.
- 34 Zoričić, *Statističke crtice*, 86.
- 35 Riječ je o brojevima izraženim u milijunima.
- 36 „Il genetliaco della cartoline postali,” *La varietà. Giornale per tutti* VIII/279 (08.10.1889.): 4.
- 37 Milan Degen, „A concise history of picture postcards,” u *Prague in the Picture Postcards of the period 1886-1930*, Edmund Orian (Prague: Belle Epoque Prague, 1998.), 10-15.; Leko, *Umijeće sakupljanja razglednica*, 22. Riječ je o rukom oslikanom kartonu koji je kao svojevrsnu pošalicu s karikaturom poštaru sam sebi poslao pisac Theodore Hook.
- 38 Bogavčić, „Dalmatinske razglednice,” 21-22.
- 39 Milaković, *Istra Memento*, 34.
- 40 Frech, *Die Postkarten*, 8.
- 41 Degen, „A concise history,” 12-13.; Leko, *Umijeće sakupljanja razglednica*, 23-24.
- 42 Dimenzije tih razglednica bile su nešto veće od dopisnica, odnosno 122 × 180 mm.
- 43 Frech, *Die Postkarten*, 58-73.
- 44 Krátký, „150 let,” 41.
- 45 Ulrich Ferchenbauer, *Österreich 1850-1918 Handbuch und Spezialkatalog*, Band III, *Österreich Ganzsachen und besondere dienste* (Wien: Selbstverlag, 2008.), 234.

- 46 Razglednicu *Zmaj* izradila je tiskara Wien Verlag Von R V Waldheim iz Beča, u koloriranom bakrorezu najvjerojatnije početkom 1871. Poslala ju je „administracija Zmaja”, primatelj je bio „Demetar Manojlović advokat Zombor”, dimenzije 105 × 155 mm. Vidjeti više o razglednici: „Zmaj,” *Opća enciklopedija*, sv. VII. (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1969.), 408.
- 47 Ansichtskarten auktion 28, Auktionshaus Markus Weissenböck (31. 10. 2009.), 45.
- 48 *Feldpostkarte, Feldpost-Correspondenzkarte, Feldpost-korrespondenzkarte* i slično bili su nazivi tiskovina za koje nije bilo potrebno plaćati poštarinu jer su se njima koristile vojne osobe u službi.
- 49 Bogavčić, „Dalmatinske razglednice,” 24-25.
- 50 Milaković, *Istra Memento*, 23-31.
- 51 Dopisnica, Povijesni i pomorski muzej Istre (inv.br. PPMI-47270, R-8553.)
- 52 „Dopisnice sa slikama,” *Varaždinski viestnik, časopis za politiku, gospodarstvo, obrt i društveni život* VII/33 (15. 8. 1896.), 3.
- 53 „Carte di corrispondenza con vedute di Fiume e contorni,” *La Varietà, Giornale per tutti* VIII/268 (27. 9. 1889.), 4.
- 54 „Carte di corrispondenza colle vedute di Fiume,” *La Bilancia, Giornale Politico-Commerciale-Marittimo* XXII/229 (8. 10. 1889.), 4.
- 55 „Cartoline postali con vedute di Fiume e contorni,” *La Varietà, Giornale per tutti* VIII/314 (12. 11. 1889.), 4.
- 56 „Tiskara i knjižara Ivan Dobravec-Plevnik u Virovitici,” *Virovitičan, Glasilo za promicanje narodnih interesa* I/1 (16. 9. 1899.), 4.
- 57 *Ganzsachen-Katalog Europa West*, 405-417.
- 58 Zbirka Bogavčić.
- 59 Zbirka Bogavčić.
- 60 Markus Weissenböck, *Three collections and one object* (Salzburg: Auktionshaus Markus Weissenböck, 2018.), 48.
- 61 Weissenböck, *Three collections*, 48.
- 62 Ovo je prostor za pošiljatelja.
- 63 Mathilde Aloise Johanna Marie, princess of Auersperg, (1811. - 1888.). „Auersperg,” *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Obitelj Auersperg imala je također palaču i u Beču pa je stoga moguće da je prikazana palača u Beču.
- 64 Zgodovina Slovenije. <https://www.sistory.si/11686/17674> (1. 10. 2020.)
- 65 Za navedene podatke zahvaljujemo dr. sc. Mihi Preinfalku iz Ljubljane.
- 66 Le migliori congratulazioni per Nuovo Anno augura Spiridione Tocigl. Proprietario dell' „Hôtel de la Ville”, Spalato (Dalmazia).
- 67 Špiro Tocigl ili Spiridione Prospero Domenico Tocigl, (1852. - 1936.). Špiro Tocigl, URL <https://www.geni.com/people/%C5%A0piro-Tocilj/600000058068933867> (24. 5. 2020.)
- 68 „Avviso,” *L'avvenire, Giornale Politico, Economico, Letterario, Commerciale* II/25 (27. 3. 1876.), 4.
- 69 „Avviso,” II/26, (30. 3. 1876.), 4.
- 70 „Avviso,” II/46, (8. 6. 1876.), 4.
- 71 „Avviso,” III/27 (2. 3. 1877.), 4.
- 72 „Hotel de la ville Spalato,” *L'avvenire*, VI/56 (17. 3. 1880.), 4.
- 73 Dopisnica Hotel Gründwald, poštanski upotrijebljena 4. 1. 1881, Zbirka Bogavčić.
- 74 Goran Borčić, *Povijest pisana svjetlom. Split od Prisce do Adriane*. Drugi dio (Split: Muzej grada, 2016.), 46-47.
- 75 Prema zbirci Torboli, Italija.
- 76 Goran Borčić, *Povijest pisana svjetlom. Split od Prisce do Adriane*, Prvi dio, drugo dopunjeno izdanje (Split: Muzej grada, 2019.) 387.; *Gazzeta di Spalato*, 23. kolovoza 1883.
- 77 Samo 1881. godine ilustrirana reklama hotela otisnuta je u 24 broja.
- 78 Poštanska upotreba travanj 1888. Privatna zbirka Milan Vujčić, Beč.
- 79 Jasenka Kranjčević, Amir Muzur, „Vojna lječilišta na Kvarneru u Austro-Ugarskoj Monarhiji i briga za unapređenje časničkog zdravlja,” *Acta medico-historica Adriatica* 18(1) (2020.): 129-148.
- 80 Darja Radović Mahečić, „Preobrazba Opatije 1882.-1897. - počeci turističke arhitekture,” *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 26 (2002.): 132-148. Hotel *Kronprinzessin Stephanie* otvoren je 1885. kao drugi hotel nakon hotela *Quarnero* u Opatiji.
- 81 Koraljka Vahtar-Jurčević, „Istraživanje urbanističkog razvoja Opatije. Formiranje planirane slike jednog turističkog grada,” *Prostor* 1/27, 12 (2004.): 17-28. Sanatorij dr. Ignaz Schwarz nastao je 1888.
- 82 Vahtar-Jurčević, „Istraživanje,” 22.
- 83 Zatvorena dopisnica bila je veličine 142 × 83 mm prije poštanske upotrebe, a nakon trganja perforacije njezine su dimenzije promijenjene u 158 × 137 mm u otvorenom formatu i 137 × 78 mm u zatvorenom formatu.
- 84 Zbirka Bogavčić.
- 85 Bogavčić, „Dalmatinske razglednice,” 28-32.
- 86 Milaković, *Istra Memento*, 37. Gordana Milaković citira periodizaciju Ivana Bogavčića iz drugog, nepromijenjenog izdanja knjige iz 2015.
- 87 Bogavčić, „Dalmatinske razglednice,” 28.
- 88 Bogavčić, „Dalmatinske razglednice,” 28.
- 89 Bogavčić, „Dalmatinske razglednice,” 28.
- 90 Bogavčić, „Dalmatinske razglednice,” 28.
- 91 Bogavčić, „Dalmatinske razglednice,” 28.
- 92 „Novita in carte di corrispondenza,” *La Varietà, Giornale per tutti* VIII/233, (14. 9. 1889.), 4.; „Novita in carte di corrispondenza,” *La Bilancia, Giornale Politico-Commerciale-Marittimo* XXII/208 (13. 9. 1889.), 4.
- 93 Bogavčić, „Dalmatinske razglednice,” 28.
- 94 Bogavčić, „Dalmatinske razglednice,” 28.
- 95 „Dopisnice G. Krapeka,” *Svjetlo: časopis za kulturu, umjetnosti i društvena zbivanja*, VIII/5 (29. 1. 1893.), 3.
- 96 Bogavčić, „Dalmatinske razglednice,” 28.
- 97 Bogavčić, „Dalmatinske razglednice,” 28.
- 98 Bogavčić, „Dalmatinske razglednice,” 29.
- 99 „Novita indirizz-reclame,” *La Varietà, Giornale per tutti* VII/193 (15. 7. 1888.), 4.; „Carte di corrispondenza con vedute di Fiume e contorni,” *La Bilancia, Giornale Politico-Commerciale-Marittimo* XXIII/36 (13. 2. 1890.), 4.

REFERENCES

- Almanach de Saxe Gotha, Mediatized house of Auersperg <http://www.almanachdegotha.org/id66.html> (8/2020)
- Bogavčić, Ivan. "Dalmatinske razglednice od njihovog nastanka do kraja zlatnog doba." In *Zaboravljena Dalmacija na starim razglednicama*. Edited by Igor Goleš, 19–63. Zagreb: Artes Classicae, 2014.
- Borčić, Goran. *Povijest pisana svjetlom. Split od Prisce do Adriane*. Second part. Split: Muzej grada Splita 2016.
- Burdig, R. Jefferson. *Pioneer postcards: The Story of Mailing Cards to 1898*. New York: Nostalgia press, 1958.
- Degen, Milan. "A concise history of picture postcards." In *Prague in the Picture Postcards of the Period 1886–1930*. Edited by Edmund Orian, 10–15. Prague: Belle Epoque, 1998.
- Ferchenbauer, Ulrich. *Österreich 1850–1918, Handbuch und Spezialkatalog*. Wien: Selbstverlag, 2000.
- Ferchenbauer, Ulrich. *Österreich 1850–1918 Handbuch und Spezialkatalog, Band III, Österreich Ganzsachen und besondere dienste*. Wien: Selbstverlag, 2008.
- Frech, Hanspeter. *Die Postkarten aus den ehemaligen Postvereinsländern und dem Deutschen Kaiserreich*. Hausach: Eigenverlag, 1991.
- Hille, Horst. *Postkarte genügt*. Leipzig, Jena, Berlin: Urania-Verlag, 1988.
- Kranjčević, Jasenka and Amir Muzur. "Vojna lječilišta na Kvarneru u Austro-Ugarskoj Monarhiji i briga za unapređenje časničkog zdravlja." *Acta medico-historica Adriatica* 18(1) (2020): 129–148.
- Krátký, Jan. "150 let od vydání první dopisnice světa." *Filatelie, časopis českých a slovenských filatelistů* 12/2019, 69 (2019): 38–41.
- Leclerc, Herbert. "Ansichten über Ansichtskarten, Es sind wohl Zahlen für das Deutsche Reich gemeint." *Archiv für deutsche Postgeschichte* 2 (1986).
- Leko, Krunoslav. *Umijeće sakupljanja razglednica*. Rijeka: Ex Libris, 2015.
- Michel–Ganzsachen–Katalog Europa West, 2000./01*. München: Schwaneberger, 2001.
- Michel–Ganzsachen–Katalog Europa Ost 1994/95*. München: Schwaneberger Verlag GmbH, 2000.
- Milaković, Gordana. *Istra Memento, izbor iz fundusa Zbirke starih razglednica*. Pula: Povijesni pomorski muzej Istre, 2015.
- Radović Mahečić, Darja. "Preobrazba Opatije 1882.–1897. – počeci turističke arhitekture." *Radovi instituta za povijest umjetnosti* 26 (2002): 133–148.
- Till, Wolfgang. *Alte Postkarten*. Augsburg: Battenberg Verlag, 1992.
- Vahtar–Jurković, Koraljka. "Istraživanje urbanističkog razvoja Opatije. Formiranje planirane slike jednog turističkog grada." *Prostor* 1/27, 12 (2004): 17–28.
- Zoričić, Milovan. *Statističke crtice o kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Nakladom kr. zem. statističkog ureda, 1885.
- Zumstein Spezialkatalog: Die Ganzsachen der Schweiz*. Bern: Verlag Zumstein & Cie., 2002.
- Weissenböck, Markus. *Three collections and one object*. Salzburg: Auktionshaus Markus Weissenböck, 2018.
- Wicki, Otto. *Geschichte der Post–und Ansichtskarten*. Bern: Zumstein & Cie, Inhaber Hertsch & Co., 1996.

SUMMARY

First Postcards in Croatia

The development of the postal card has been defined by Austro–Hungarian legislation in 1869, when it was defined as a postal stationary (*Ganzsache*), with defined dimensions, printed state symbols and tax stamp with a marked space for the sender's text. Due to the human need for visual expression, such a postal card very quickly turns into an illustrated one. The display of the well-known symbols and the transmission of not only textual information has come to life throughout Europe. During the period from 1870 to 1871, a series of artistic interventions appeared on postal cards, either in the form of hand illustrations, the printing of symbols or vedute. At the same time, postal cards that transmitted the printed text of a private advertisement in the space marked for the text appeared. The combination of the commercial and the visual determined the further development of the postal card, and with the appearance of the illustration in the place intended for writing, it became the first form of a postcard of the illustrated postcard type.

All three of the oldest known Croatian postcards are illustrated postcards because they have all characteristics of a postcard as a postal unit, but with new visual element and are therefore not considered “forerunners” of postcards, but as the first postcards in Croatia. The oldest Croatian postcard shows the city of Samobor, it is hand-illustrated and used in 1871. In 1880, the postcard of Split appears as the oldest printed postcard with a private advertisement of the *Hotel de la Ville*. The Opatija postcard with a view of the cityscape was used in 1888. All three postcards preceded a series of postcards of Rijeka and its surroundings from 1889 to 1890, as well as somewhat later lithographic postcards. Such “picture postcards” or *carte di corrispondenza con vedute* or *cartoline postali con vedute* are the first form of postcards in the full sense because they no longer have a pre-stamped postage stamp. This paper introduces a new definition of the term postcard, redefines the term illustrated postal card, and introduces a typological classification of early Croatian postcards based on three basic components of recognition: time of origin, production technique and assumption of the reason for its origin. The oldest postcards were created: by hand illustration with pencil and pen, in the technique of xylography and halftone press, autotype. Private entrepreneurs launched them either because of their own need to convey a visual message or advertising later on. The new visual medium – postcards – in the Croatian context. This research confirmed that these postcards with their technique, style and form stand side by side with the European trends of the time.

Mr. sc. IVAN BOGAVČIĆ, povjesničar umjetnosti, živi u Zagrebu i Pragu. Radi kao samostalan istraživač, surađuje i izložbenim projektima. Bio je djelatnik Filozofskog fakulteta, katedre Metodologije nastave povijesti umjetnosti. Glavno područje interesa mu je metodologija nastave povijesti umjetnosti i povijest razglednica na hrvatskom području.

IVAN BOGAVČIĆ, MS, art historian, lives in Zagreb and Prague. He works as a freelance researcher collaborating on exhibition projects. He was an employee of the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb. His main area of interest is the methodology of art history teaching and the history of postcards in Croatia.

Dr. sc. IVA SALOPEK BOGAVČIĆ, povjesničarka i kustosica, živi u Zagrebu i Pragu. Radi kao slobodna istraživačica, surađuje u muzejskim programima, izložbenim projektima i radu civilnih udruga. Glavno područje interesa su joj ekohistorija, lokalna i regionalna povijest, povijest zdravstva te propitivanje uloge muzejskog predmeta kao povijesnog izvora.

IVA SALOPEK BOGAVČIĆ, PhD, historian and curator, lives in Zagreb and Prague. She works as a freelance researcher, collaborating in museum programs, exhibition projects and the work of civil society organizations. Her main areas of interest are ecohistory, local and regional history, health history and questioning the role of the museum object as a historical source.